

УДК 94(477)

ВОЛОДИМИР ЦАРЮК

м. Миколаїв

РЕСТИТУЦІЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА ЇЇ ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ

У статті досліджується міжнародні нормативно-правові акти та нормативні акти українського законодавства в поєднанні з дослідженнями науковців щодо визначення поняття реституції історико-культурних цінностей та її правова регламентація у міжнародному та національному законодавстві.

Ключові слова: реституція, культурні цінності, міжнародні нормативно-правові акти, національне законодавство, культурна спадщина.

В сучасних умовах міжнародні відносини характеризуються зв'язками держав у різних сферах людської діяльності. Співпраця держав в сфері культури не є виключенням.

У світі нерідко виникають ситуації коли культурне надбання, яке належить одній країні, певному народу, в силу різних обставин, переміщується в іншу країну. У зв'язку з цим виникає ситуація в ході якої необхідно визначити міжнародно-правовий статус цих культурних цінностей. Нерідко бувають ситуації, що за якою-небудь культурною цінністю тягнеться цілий шлейф переміщень з однієї країни в іншу. Іншим джерелом міжнародних ситуацій, в ході вирішення яких необхідно застосовувати інститут реституції є крадіжки та грабежі музеїв, галерей, приватних колекцій та перепродаж вкрадених цінностей у інші країни.

Росповсюдження даних видів злочинів пояснюється тим, що починаючи з середини XIX-го ст. культурні цінності розглядалися деякими заможними особами не стільки, як витвір мистецтва, але як вигідне капіталовкладення.

Тому, оскільки крадіжки культурних цінностей та інші способи їх незаконного переміщення приносять значні прибутки, не зважаючи на свій кримінальний характер, вони існують надалі і буде існувати необхідність перешкоджати цій діяльності. Одним з механізмів такого перешкоджання є реституція.

Джерельною базою для написання цієї статті є міжнародні правові акти, законодавчі акти України, а також наукові роботи вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Питанням термінології у сучасному законодавстві, що стосується охорони та використання культурної спадщини присвячені роботи В. І. Акуленко, М. М. Богуславського, А. Дмитрієва та інших.

Інститут реституції увійшов до правової науки та практики з римського права. Так, І. Б. Новицький в підручнику з римського права в параграфі про особисті засоби преторського захисту, пише *Restitutio in integrum* – відновлення в першочергове положення [6, 34].

Суть поняття реституції, з римських часів до сьогодні, особливо не змінилось, воно набуло, лише, більшої конкретики та змісту, а також розширилось коло дії вказаного інституту.

Так, під реституцією (з лат. *restitutio* – відновлення, відкликання, повернення колишніх прав і переваг) слід розуміти відновлення стану майна, який існував на момент вчинення дії, що завдала шкоди, тобто це повернення або відновлення матеріальних цінностей в натурі, поновлення порушених майнових прав, приведення їх до стану, що існував на момент вчинення дії, якою заподіяно шкоди, тобто повернення або відновлення матеріальних цінностей у натурі – тих же самих, або подібних, або речей такої самої вартості. Якщо їх неможливо повернути у натурі, то відшкодовується їх вартість у грошах [10, 12].

Дане визначення реституції дано фахівцями юриспруденції в галузі цивільного права, які розглядають реституцію, з точки зору юридичної категорії.

Загальноекономічне тлумачення поняття реституції розкривається і в фінансовому

словнику, де реституція – це норма права, у відповідності з якою особа, яка незаконно збагатилася за рахунок іншої особи, повинна відновити справедливість шляхом повернення майна або грошей.

Сучасна міжнародно-правова доктрина тлумачить поняття реституції наступним чином: реституція – це форма матеріальної відповідальності держави, винної у здійсненні міжнародної агресії, що є найтяжчим міжнародним злочином. Під реституцією розуміється повернення неправомірно захопленого майна в натурі державі-жертві такого правопорушення, незаконно вивезеного з території останньої державою порушницею або її співучасницею. Фактично відновлюється первинний статус який існував би, якби не було вчинено державою неправомірних дій.

У науковій літературі використовується також терміни «компенсаторна реституція» або «компенсаційна реституція». За своєю суттю незалежно від термінології мова йде про одне й те ж, а саме – про відшкодування шкоди, завданої майну, коли повернути сам предмет неможливо. Розпізнається й інша форма реституції – ресторація («restoration»), яка полягає у відновленні нематеріальних прав (припинення незаконної окупації, скасування законодавчих, адміністративних актів тощо) [1, 286].

Як бачимо, всі наведені визначення за своєю суттю однакові. Однак, слід зазначити, що ці визначення є суто науковими, але ніяк не законодавчими. Більш того, в українському законодавстві взагалі відсутнє таке поняття як реституція. Суть реституції впливає лише із ст. 216 Цивільного кодексу України де визначаються правові наслідки недійсності правочинів. Так, згідно абзацу 2 ч. 1 ст. 216 у разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування [11].

З міжнародних актів присвячених реституції слід окремо виділити Конвенцію «Про

захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» від 14 травня 1954 року [7] та Конвенцію «Про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності» від 14 листопада 1970 року, а також однойменна Рекомендація, яка є невід'ємною частиною Конвенції 1970 року. Остання була ратифікована із заявою указом Президії Верховної Ради Української РСР 10.02.1988 року і є чинною на теперішній час [9].

Особливістю Конвенції 1954 року є те, що правовідносини при реституції культурних цінностей виникають не між законними власниками цього майна та особою, у володінні якої воно опинилось, а між державами, в особі уповноважених державних органів та регулюються нормами міжнародного публічного права.

Обидві Конвенції хоч і не містять визначення реституції, але тлумачать її суть. В ст. 7 б Конвенції 1970 року йде мова про те, що держави-учасники зобов'язані робити відповідні кроки для виявлення та повернення будь-якої подібної культурної цінності, ввезеної після набрання чинності цієї Конвенції в обох зацікавлених державах, за умови, однак, що держава, яка звертається з проханням, виплачує справедливу компенсацію сумлінному покупцеві, або особі, яка має дійсне право на цю цінність. При чому у ст. 8 держави-учасники даної Конвенції зобов'язуються піддавати кримінальному чи адміністративному покаранню всіх осіб, відповідальних за порушення заборон. Слід зауважити, що Конвенція є обов'язковою для виконання тих країн, які її ратифікували і для України в тому числі.

Після прийняття Конвенції 1970 року «Про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності», почала складатись загальна концепція реституції культурних цінностей. Основний її акцент спрямований на двосторонні переговори заінтересованих сторін, а також на багатостороннє співробітництво.

Крім того, відповідно до даної Конвенції розроблені Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Повернення або реституція культурних

цінностей країнам їх походження» № 38/34 (XXXVIII) від 25.11.1983 року; № 42/7 (XLII) д 22.10.1987 року; № 48/15 від 02.11.1993 року; 50/56 від 11.12.1995 року. Положення вказаних Резолюцій аналогічно розповсюджуються на країни, що ратифікували Конвенцію.

Резолюція є документом рекомендаційного характеру, де описані пропозиції та заклики з метою врегулювання спорів, розбіжностей, які виникли між державами-учасниками Конвенції щодо неправомірно вивезених культурних цінностей.

Згідно положень Резолюції № 38/34 (XXXVIII) від 25.11.1983 року підтверджується, що реституція країні її творів мистецтва, пам'яток, музейних експонатів, рукописів, документів та будь-яких інших скарбів культури або мистецтва сприяє зміцненню міжнародної співпраці та збереженню й подальшому розвитку загальних культурних цінностей завдяки тісному співробітництву між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються. Пропонується державам-членам у співпраці з Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури скласти систематичні описи культурних цінностей, які є на їхніх територіях і культурних цінностей, що знаходяться за кордоном. Резолюція закликає держави-члени тісно співпрацювати з Міжурядовим комітетом зі сприяння поверненню культурних цінностей країнам їх походження або їх реституції у випадку незаконного привласнення та укладати з цією метою двосторонні угоди. Державам-членам заохочувати засоби масової інформації, освітні та культурні заклади, вести роботу із забезпечення ширшого та загальнішого розуміння необхідності повернення або реституції культурних цінностей країнам походження. Резолюція підтримує думку, висловлену на Всесвітній конференції з політики в царині культури, про те, що повернення культурних цінностей країнам їх походження має супроводжуватися підготовкою основних кадрів і технічних спеціалістів та створення відповідних структур, необхідних для забезпечення нормальних умов для зберігання та демонстрації повернених культурних цінностей [2].

Резолюція 42/7 (XLII) д 22.10.1987 року рекомендує державам-членам прийняти або

зміцнити законодавство, необхідне для захисту їхньої власної спадщини та спадщини інших народів. Пропонує державам-членам продовжити, у співпраці з Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, складання систематичних описів культурних цінностей, що знаходяться на їхній території та їхніх культурних цінностей, які знаходяться за кордоном. Пропонує державам-учасникам Конвенції, сповна інформувати Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури про вжиття заходів для забезпечення здійснення цієї Конвенції на національному рівні [3].

Резолюції № 48/15 від 02.11.1993 року [4] та 50/56 від 11.12.1995 року дублюють всі положення попередніх Резолюцій з приміткою того, що пропозиції і заклики вказані у Резолюціях будуть заслухані та розглянуті на сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй [5].

На національному рівні поняття реституції історико-культурних цінностей опосередковано надається в Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». Цей Закон регулює відносини, пов'язані з вивезенням, ввезенням та поверненням культурних цінностей, і спрямований на охорону національної культурної спадщини та розвиток міжнародного співробітництва України у сфері культури.

Поняття реституції історико-культурних цінностей, в цьому Законі вбачається через визначення терміну повернення культурних цінностей під яким розуміється сукупність дій, пов'язаних із ввезенням на територію України чи вивезенням із території України на території інших держав культурних цінностей відповідно до позовів і звернень України, інших держав, їх уповноважених органів, рішень судів України або іноземних держав [8].

Вважаємо таке визначення законодавця не зовсім вдалим, оскільки воно не в повній мірі відповідає суті реституції. Основним недоліком даного поняття, як і Закону загалом, на нашу думку, це відсутність передбаченої можливості компенсації Україні (як власнику) за шкоду завдану незаконним вивезенням культурних цінностей, або їх знищенням (компенсаторна реституція), а також у випадках

пошкодження або руйнування незаконно вивезених культурних цінностей їх відновлення у первинний стан та повернення власнику (ресторація).

Таким чином, проаналізувавши національну та міжнародну нормативні бази можна дійти висновку про те, що ані міжнародне, ані національне законодавство не містить та не оперує таким поняттям, як реституція.

Даний термін широко використовується в науковій літературі, при чому, як юридичного, так і історичного спрямування. Відсутність законодавчої регламентації терміну реституція безпосередньо стає перешкодою у правозастосовній діяльності уповноважених суб'єктів, створює правовий вакуум та є відвертою прогалиною не тільки національного законодавства, а й міжнародного, яку необхідно усувати.

Список використаних джерел

1. Акуленко В. І. Терміни як межі міжнародно-правових понять «реституція» і «реституція культурних цінностей» // Праці Центру пам'ятокнавства. — 2013. — Вип. 24. — С. 284—295.
2. Возвращение или реституция культурных ценностей странам их происхождения: Резолюция № 38/34 (XXXVIII) Генеральной Ассамблеи ООН від 05 ноября 1983 г. [Электронный ресурс] // Генеральная Ассамблея Организации объединенных наций. Официальный сайт Режим доступа к сайту: <http://www.un.org/ga/docs/38res.shtml>.
3. Возвращение или реституция культурных ценностей странам их происхождения: Резолюция № 42/7 (XLII) Генеральной Ассамблеи ООН от

22 октября 1987 г. [Электронный ресурс] // Генеральная Ассамблея Организации объединенных наций. Официальный сайт Режим доступа к сайту: <http://www.un.org/ga/docs/38res.shtml>.

4. Возвращение или реституция культурных ценностей странам их происхождения: Резолюция № 48/15 Генеральной Ассамблеи ООН от 02 ноября 1995 г. [Электронный ресурс] // Генеральная Ассамблея Организации объединенных наций. Официальный сайт Режим доступа к сайту: <http://www.un.org/ga/docs/38res.shtml>.
5. Возвращение или реституция культурных ценностей странам их происхождения: № 50/56 Генеральной Ассамблеи ООН от 11 декабря 1995 г. [Электронный ресурс] // Генеральная Ассамблея Организации объединенных наций. Официальный сайт Режим доступа к сайту: <http://www.un.org/ga/docs/38res.shtml>.
6. Новицкий И. Б. Римское право / И. Б. Новицкий. — Москва. — 1995. — С. 34.
7. О ратификации Конвенции о защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта: Указ Президиума ВС СССР от 12 декабря 1956 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.lostart.ru/gu/documents/>.
8. Про ввезення, вивезення та повернення культурних цінностей: Закон України від 21 вересня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 48. — С. 405.
9. Про ратифікацію Конвенції про заходи, спрямовані на заборону запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності: Указ Президії ВР УРСР від 10 лютого 1988 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 8. — С. 211.
10. Спасибо-Фатеева І.В. Недійсні правочини та проблеми при застосуванні реституції / І. Б. Спасибо-Фатеева // Нотаріат для вас. — 2007. — № 5. — С. 12.
11. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2003. — № 40—44.

VLADIMIR TZARUYK
Mykolaiv

RESTITUTION OF HISTORICAL AND CULTURAL VALUES AND ITS LEGAL REGULATION

This article examines the international regulatory legal acts and normative acts of Ukrainian legislation combined with the research of scientists regarding the definition of restitution of cultural properties and its legal regulation in international and national legislation.

Key words: restitution, cultural values, international legal acts, national legislation, cultural heritage.

ВЛАДИМИР ЦАРЮК
г. Николаев

РЕСТИТУЦИИ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ И ЕЕ ПРАВОВАЯ РЕГЛАМЕНТАЦИЯ

В статье исследуются международные нормативно-правовые акты и нормативные акты украинского законодательства в сочетании с исследованиями ученых относительно определения понятия реституции историко-культурных ценностей и ее правовая регламентация в международном и национальном законодательстве.

Ключевые слова: реституция, культурные ценности, международные нормативно-правовые акты, национальное законодательство, культурное наследие.

Стаття надійшла до редколегії 27.05.2017